

«Vox Populi (Φωνή λαοῦ) στο διαδίκτυο.

Ἡ σύγχρονη ἀπειλή ἀλλοιώσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ φρονήματος».

Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας κ.κ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ,

κατὰ τὴν τελετὴ ἀναγορεύσεώς του σὲ Ἐπίτιμο Διδάκτορα

τῶν Τμημάτων Θεολογίας καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας & Θρησκευολογίας

τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

(Ἐν Ἀθήναις, τῇ 7ῃ Μαΐου 2025)

Παναγιώτατε καὶ Θειότατε Πάτερ καὶ Δέσποτα,

Μακαριώτατε Ἀρχιεπίσκοπε Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος,

Ἑλλογιμώτατε κ. Πρύτανη τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ

Ἐκλεκτοὶ παρόντες,

Χριστὸς Ἀνέστη!

- **Εἰσοδικὸν χαριστήριον.**

Ὁ ἀγῶνας εἶναι νὰ πῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅσο γίνεται, μὲ πιὸ λίγα τὰ πολλὰ καὶ στὸ τέλος νὰ τὰ πῇ ὅλα μὲ τὴ σιωπὴ του καὶ κυρίως μὲ τὴ ζωὴ του. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ φρονιμότερο θὰ ἦταν νὰ σιωπήσω τούτη τὴν ἱερὴ στιγμὴ, ὅταν μάλιστα ἴσταμαι ἐνώπιον τοῦ πρώτου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, τοῦ καὶ σεπτοῦ Γέροντός μου, ὁ ὁποῖος ἔχει τιμηθεῖ, ἐπαξίως καὶ δικαίως, ὑπὸ ἐκατοντάδων, στὴν κυριολεξία, Πανεπιστημίων, ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων ἀκαδημαϊκῶν, κρατικῶν καὶ διεθνῶν Ὄργανισμῶν.

Ὅμως, χρέος τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης μοῦ ἐπιβάλλει νὰ μοιρασθῶ μαζί σας ὀλίγες, ταπεινὲς καὶ ἄσημες σκέψεις ὅχι γιὰ νὰ πῶ κάτι, δῆθεν, σπουδαῖο καὶ μεγάλο, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ καταθέσω ἐγκάρδιο εὐχαριστήριον καὶ ταπεινὸ ἀντιδῶρημα γιὰ τὴν ὑψίστη αὐτὴ τιμὴ πρὸς τὸ πρόσωπό μου, τὴν ὁποίαν, ἀσφαλῶς, ἐκδέχομαι ὡς μιὰ ἐξιδιασμένη διάκριση ποὺ ἀντανακλᾷ πρὸς τὸν Ἀποστολικὸ καὶ Οἰκουμενικὸ Θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στὸν ὁποῖο ἀνήκω, πρὸς τὸ ὑπερσέβαστο Πρόσωπο τοῦ Πατριάρχου μας καὶ πρὸς τὴν Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Αὐστραλίας, τὴν ὁποία μὲ τὴ χάρη καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ διαποιμένω.

Ἰστάμενος, λοιπόν, ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ τούτου βήματος τοῦ σεπτοῦ Τεμένους τῶν Μουσῶν καὶ συναισθανόμενος τὴ μικρότητά μου καταθέτω τὶς εὐγνώμονες καὶ ἐγκάρδιες εὐχαριστίες μου πρὸς τὴν Α.Θ.Π., τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαῖο, γιὰ τὴν ἐξόχως τιμητικὴ καὶ εὐλογητὴ παρουσία του σὲ αὐτὴ τὴν σημαντικὴ στιγμὴ τῆς ταπεινῆς μου πορείας,

πρὸς τὸν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἱερώνυμο, τὸν συνετὸ καὶ διακριτικὸ οἰακοστρόφο τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,

πρὸς τὴν Ἱερὰ Ἐπαρχιακὴ Σύνοδο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, μέλη τῆς ὁποίας μὲ

πολλή αγάπη, τιμή και σεβασμό συμμετέχουν στο γεγονός,

πρὸς τοὺς τετιμημένους καὶ ἐκλεκτοὺς ἀδελφοὺς Ἱεράρχες,

πρὸς τὸν εὐλαβέστατο κλῆρο καὶ τὶς μοναστικὲς ἀδελφότητες, ἰδιαίτερως πρὸς τοὺς παρισταμένους ἀγιορείτες Ἡγουμένους καὶ λοιποὺς ἀγιορείτες πατέρες,

πρὸς τοὺς Ἐξοχωτάτους Ὑπουργοὺς καὶ Ὑφυπουργοὺς, ἰδιαίτερως πρὸς τὴν Ἐξοχωτάτη Ὑπουργὸ Παιδείας κ. Σοφία Ζαχαράκη, ἐκπρόσωπο τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ, καθὼς καὶ πρὸς τὴν Ἐξοχωτάτη Πρέσβειρα τῆς Αὐστραλίας ἐν Ἑλλάδι κ. Alison Duncan, ἐκπρόσωπο τῆς Αὐστραλιανῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Πρωθυπουργοῦ,

πρὸς τὶς Πρυτανικὲς Ἀρχὲς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. καὶ πρὸς τὴν Κοσμητεία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ δὴ πρὸς τὸν Πρύτανη, Ἑλλογιμώτατο Καθηγητὴ τῆς Ἱατρικῆς κ. Γεράσιμο Σιάσο, καθὼς καὶ πρὸς τὸν Κοσμήτορα, Ἑλλογιμώτατο Καθηγητὴ τῆς Θεολογίας κ. Ἐμμανουὴλ Καραγεωργίου,

πρὸς τὶς Δικαστικὲς, τὶς Στρατιωτικὲς, τὶς Δημοτικὲς καὶ λοιπὲς Ἀρχὲς τῆς χώρας,

πρὸς τοὺς δύο Προέδρους τῶν Τμημάτων τῆς Θεολογικῆς μας Σχολῆς καθὼς καὶ πρὸς τὸ σύνολο τῶν διδασκόντων συναδέλφων καθηγητῶν γιὰ τὴν ὁμόφωνη καὶ πανηγυρικὴ αὐτὴ ἀπόφαση τῆς περιενδύσεώς μου μὲ τὴν τήβεννο τοῦ Ἐπιτίμου Διδάκτορος. Μία τιμὴ ποὺ τὸ ἀρχαιότερο Πανεπιστημιακὸ Καθίδρυμα τῆς Χώρας μας ἐπεφύλαξε, διαχρονικῶς, γιὰ σημαίνουσες προσωπικότητες τῆς ἐπιστήμης, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τέχνης καί, ἐν γένει, τοῦ πνεύματος καὶ σήμερα δωροφορεῖ καὶ στὴν ἐλαχιστότητά μου.

Σᾶς εὐχαριστῶ ὅλους ἀπὸ καρδίας.

• *Vox Populi. Νύξεις καὶ προεκτάσεις.*

Εἶναι, μᾶλλον, προφανὲς ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς ὁμιλίας μου ὅτι θὰ προσπαθῶ ἀδρομερῶς καὶ ἀκροθιγῶς νὰ σκιαγραφῶ ὀρισμένες πτυχὲς ἐνὸς συγχρόνου ζητήματος ποὺ ἀπασχολεῖ τόσο τὴν Ἐκκλησία, ὅσο καὶ τὴν κοινωνία γενικότερα, προηγουμένως ὅμως θὰ κάμω μία μικρὴ ἱστορικὴ περιδιάβαση σὲ ἄλλοτινὲς ἐποχές, διότι «*Ἡ ἱστορικὴ εὐαίσθησις εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸν θεολόγο. Εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὁρος γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς μέσα στὴν Ἐκκλησία. Ὅποιοσδήποτε εἶναι ἀναίσθητος πρὸς τὴν ἱστορίαν δύσκολα θὰ εἶναι καλὸς χριστιανός*», κατὰ τὴν ἀπόφανση τοῦ μακαριστοῦ π. Γεωργίου Φλορόφσκυ.

Ἐπιτρέψτε μου, λοιπόν, νὰ Σᾶς πάρω μαζί μου σ' ἓνα νοητὸ ταξίδι στὴ Βόρειο Ἰταλία καὶ συγκεκριμένως στὰ Μεδιόλανα, ὅπου ἡ αἵρεση τοῦ Ἀρειανισμοῦ, παρὰ τὴν ὕφεσίν της στὴν Ἀνατολή, ἐπικρατεῖ καὶ ἀκμάζει. Στις ἀρχὲς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 373 ὁ ἀρειανόφρων Ἐπίσκοπος τῶν Μεδιολάνων Αὐξέντιος ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ τὸ θέμα τῆς διαδοχῆς πυροδότησε γενικευμένους ἀναταραχὲς στὴν πόλιν. Ὁ Ἐπαρχος τῆς πόλεως Ἀμβρόσιος προσπάθησε νὰ κατευνάσει τὰ πνεύματα, ὥσπου μέσα ἀπὸ τὸ συγκεντρωμένο πλῆθος μιὰ παιδικὴ φωνὴ ἀκούστηκε «*Ambrosium episcopum*» καὶ τότε σύσσωμος ὁ λαὸς ἐπανελάβε «ὁ Ἀμβρόσιος Ἐπίσκοπος». Ἦταν, λοιπόν, ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ (*Vox populi*), ἡ ὁποία ὡς φωνὴ τοῦ Θεοῦ (*Vox Dei*) ἀνέδειξε τὸν κατηχούμενο καί, ἄρα ἀβάπτιστο μέχρι τότε, Ἐπαρχο Ἀμβρόσιο σὲ Ἐπίσκοπο τῆς πόλεως τῶν Μεδιολάνων, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη στὴν πορεία σὲ μεγάλο Διδάσκαλο τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, καὶ ὁ ἕτερος μέγας φωστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Καισαρείας Βασίλειος θὰ γράφει πρὸς τὸν Ἀμβρόσιο: «*αὐτός σε ὁ Κύριος, ἀπὸ τῶν Κριτῶν τῆς γῆς, ἐπὶ τὴν προεδρίαν τῶν Ἀποστόλων μετέθηκεν*».

Ἄς ταξιδέψουμε τώρα, με τὸ ἄρμα τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, στὸ Ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας, στὴ Βασιλεύουσα Κωνσταντινούπολη, λίγες δεκαετίες ἀργότερα, κατὰ τὶς παραμονὲς τῆς ἁγίας ἐν Ἐφέσῳ Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου οἱ Χριστολογικὲς ἔριδες μαίνονται καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος, εἰσηγητὴς τῆς αἰρέσεως ποὺ τελικῶς ἔλαβε τὸ ὄνομά του, ἀρχίζει νὰ ἀποδοκιμάζει δημόσια τὸν ὄρο «Θεοτόκος», γεγονὸς ποὺ ὄχι μόνον προσέβαλλε βάναισα τὴν εὐσέβεια τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας, ἀλλὰ ἐνεῖχε καὶ ἐπικίνδυνες σωτηριολογικὲς προεκτάσεις. Σὲ μιὰ τέτοια δημόσια ὁμιλία τοῦ Νεστορίου παρενέβη δυναμικὰ ὁ λαϊκὸς τότε, μετέπειτα Ἐπίσκοπος Δορυλαίου Εὐσέβιος, ὁ ὁποῖος μὲ δριμύτητα ἀπεδοκίμασε τὰ βλάσφημα δόγματα τοῦ αἰρετίζοντος Ἀρχιεπισκόπου. Περιγράφει, χαρακτηριστικῶς, τὸ περιστατικὸ ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων ἅγιος Κύριλλος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας: *«ἀνὴρ τις τῶν ἄγαν ἐπικεικῶν, καὶ τελῶν μὲν ἐν λαϊκοῖς ἔτι... θερμῶ τε καὶ φιλοθέῳ κεκίνηται ζήλῳ, καὶ τορόν τι κεκραγώς, αὐτὸν ἔφη τὸν προαιώνιον Λόγον καὶ δευτέραν ὑπομεῖναι γέννησιν...»*. Οἱ δὲ παριστάμενοι τάχθηκαν ἀμέσως μὲ τὸ μέρος τοῦ Εὐσεβίου καὶ τὸν ἐπήνεσαν: *«ὡς εὐσεβῆ τέ, καὶ συνετώτατον, καὶ τῆς τῶν δογμάτων ὀρθότητος οὐκ ἡμοιρηκότα»*. Ὁ πιστὸς, λοιπόν, Εὐσέβιος μὲ *«φωνὴ λαμπρὰ καὶ φθέγμα τορόν»* ὑπερασπίζεται τὰ ἅγια τῆς Ἐκκλησίας δόγματα καὶ συνεγείρει τὸν λαὸ σὲ αὐτὴν τὴν ὁμολογία καὶ ἔτσι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ (Vox Populi) ἀναδεικνύεται φωνὴ τοῦ Θεοῦ (Vox Dei).

Στὰ δύο αὐτὰ ἐνδεικτικὰ παραδείγματα καὶ σὲ πολλὰ ἀκόμη ποὺ ὑπάρχουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ψηλαφοῦμε, νομίζω μὲ ἐνάργεια, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε φωνὴ λαοῦ (Vox Populi) ἢ ὅπως θὰ λέγαμε διαφορετικὰ, τὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια, ὡς φωνὴ λαοῦ (Vox Populi) θὰ μπορούσαμε νὰ ὀρίσουμε τὴν *«ἐκφραση τῆς συνείδησης τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ὁμως δὲν εἶναι θεσμοποιημένη ἀλλὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ καθορίζει τὴν ἐγκυρότητα τῶν συνόδων, τὴ δογματικὴ ἀριότητα κρατικῶν ἀποφάσεων καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος τῶν προσώπων»*. Εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖο, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ δὲν ὑφίσταται ὑπεράνω τῆς Ἐκκλησίας ἢ - κι αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ νὰ τὸ τονίσουμε - ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ σύνολη ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, ποὺ κατέχει καὶ ἐκφράζει τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως. Ὅταν δηλαδή, ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ ἐνὸς κράτους ἢ μιᾶς κοινότητος διεκδικήσει ἢ ὑποστηρίξει θέσεις καὶ αἰτήματα τὰ ὁποῖα δὲν συμβαδίζουν μὲ τὴν σύνολη ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση καὶ μὲ τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας τότε δὲν θεωροῦμε ὅτι ἀκούγεται φωνὴ λαοῦ. Ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ συνυπάρχει καὶ συμπορεύεται μὲ τὴ φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε διαφορετικὰ, *“id teneamus quod ubique, quod semper quod ab omnibus creditum est”* (ἅς κρατήσουμε ὅ,τι πάντοτε, πανταχοῦ καὶ ὑπὸ πάντων ἐπιστεύθη)». Τότε, εἶναι σαφές, ὅτι ἡ συνείδηση τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ βρίσκεται, γιὰ νὰ χρησιμοποίησω μία ἐκφραση ποὺ ἀκοῦμε συχνὰ ἐσχάτως, στὴ «σωστὴ πλευρὰ τῆς ἱστορίας», δηλαδή, ἐν τέλει, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ εὐσεβὴς καὶ θεοφόρος λαὸς -συνήθως μὲ τὴν καθοδήγηση κάποιου χαρισματικοῦ προσώπου- ἐκφράζει τὴν αὐθεντία τῆς πίστεως.

Ἐπομένως, ὅταν ἀναφερόμαστε στὴ φωνὴ τοῦ λαοῦ καὶ στὸ λαό, τονίζουμε ὅτι ἐννοοῦμε τὸν εὐσεβῆ, φιλόχριστο καὶ θεοφόρο λαό, διότι σὲ πολλὲς περιπτώσεις θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἂν δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ προϋποθέσεις ὁ λαὸς θὰ βρεθεῖ στὴν ἀντίπερα ὄχθη καὶ θὰ πλανηθεῖ καὶ ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ δὲν θὰ εἶναι φωνὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ὁ ἅγιος Γρηγόριος καθίσταται Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ μέγιστο μέρος τοῦ λαοῦ εἶχε ἀσπασθεῖ τὴν θεομάχο αἵρεση τοῦ Ἀρείου. Σὰς ὑπενθυμίζω, ἐν προκειμένῳ, καὶ μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὶς σκηνὲς τοῦ θείου δράματος, ποὺ ἡ Ἐκκλησία μᾶς παρουσίασε πρὸ ἡμερῶν, κατὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα. Ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ τότε ἀπαιτοῦσε *«ἄρον ἄρον, σταύρωσον αὐτόν»* (Ιω. ιθ', 15), καὶ ἀσφαλῶς ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ ἐκείνου δὲν ταυτιζόταν μὲ τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ.

Ἐπιτρέψτε μου, στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφερθῶ ἐπιγραμματικά, σὲ μερικὰ ἱστορικὰ

παραδείγματα τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ, τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ διασφαλίσαι ἀκόμη καὶ μιὰ δημοκρατικὴ, πλειοψηφικὴ διαδικασία, δὲν εἶναι πάντοτε ἡ φωνὴ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς λογικῆς ἢ γιὰ τὴν περίπτωσι τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι πάντοτε ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, γεγονὸς πού, σαφέστατα, ὑποδεικνύει ὅτι ὁ λαὸς μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ λανθασμένες καί, κάποτε, καταστροφικὲς ἀποφάσεις. Ἄς δώσουμε μερικὰ παραδείγματα:

Ἐν ὀνόματι τῆς δημοκρατίας, δηλαδὴ τῆς φωνῆς τῆς πλειοψηφίας, ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτη σὲ θάνατο, ἐδῶ στὸ Κλεινὸν Ἄστυ τὸ 399 π.Χ.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου στὴν Ἀθήνα, τὸ 431 π.Χ. ἐνέκρινε τὴν ἀντιπαράθεσι μετὰ τὴ Σπάρτη καὶ ἔτσι ξεκίνησε μὲ λαϊκὸ ἐνθουσιασμὸ ἓνας πόλεμος πὺν διήρκησε 27 ὀλόκληρα χρόνια, μὲ πείνα, πολλοὺς θανάτους καὶ κυρίως τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀθήνας.

Στὰ νεώτερα χρόνια νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν Η.Π.Α. ἦταν ὑπὲρ τῆς δουλείας μέχρι καὶ τὸ 1861, πὺν ξεκίνησε ὁ Ἀμερικανικὸς Ἐμφύλιος. Μέχρι τότε δηλαδὴ, πολλὰς Πολιτεῖς τῆς Ἀμερικῆς ψήφισαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς δουλείας, γεγονὸς πὺν σημαίνει ὅτι μὲ δημοκρατικὲς διαδικασίες παρατεινόταν μιὰ κατάφωρη παραβίασι ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Μεγάλος μέρος τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ ὑποστήριξε τὸν Στάλιν τὴ δεκαετία τοῦ 1930. Πέρα ἀπὸ τὶς μαζικὲς ἐκκαθαρίσεις καὶ τὰ γκούλαγκ, ὁ Στάλιν ἄφησε πίσω τοῦ ἑκατομμύρια νεκροὺς ἀπὸ λιμοὺς, καταστολὰς καὶ τρομοκρατία, ἐνῶ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἄνθρωποι πέθαναν στίς φυλακὰς γιὰ ἀδικήματα πὺν δὲν εἶχαν διαπράξει.

Τὸ ναζιστικὸ κόμμα τοῦ Χίτλερ ἀνέβηκε στὴν ἐξουσία μέσα ἀπὸ δημοκρατικότερες ἐκλογικὲς διαδικασίες, παρὰ τὸ ὅτι ὁ Χίτλερ εἶχε ἐκφράσει ρατσιστικὰ καὶ βίαιες ιδέες προεκλογικῶς, τὶς ὁποῖες ὅμως ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ ὑπεστήριξε. Δὲν χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος διότι εἶναι γνωστὰς σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα.

Νὰ θυμηθοῦμε, ἐπίσης, τὸ θερμὸ καλωσόρισμα τῆς λαϊκῆς μάζας τῆς Κίνας τὸ 1958, γνωστὸ ὡς καλωσόρισμα τοῦ Μεγάλου Ἀλματος πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὁ Μάο Τσετοῦνγκ ἀνακοίνωσε οἰκονομικὴ ἀναγέννησι, ἡ ὁποία ὑποστηρίχθηκε μαζικὰ ἀπὸ τὸν λαὸ του, ἀλλὰ βασιζόταν σὲ ψευδεῖς ὑποσχέσεις παραγωγικότητας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πρόκλησι λιμοῦ, πὺν σκότωσε πάνω ἀπὸ 30 ἑκατομμύρια ἄνθρωπους.

Ἡ ραδιοφωνικὴ ὑποκίνησι τοῦ λαοῦ τῆς Ρουάντας τὸ 1994, κατὰ τὴν ὁποία ὁ λαὸς καθοδηγήθηκε ἀπὸ καλὰ προετοιμασμένη ραδιοφωνικὴ προπαγάνδα, πὺν ἐνεθάρρυνε τοὺς πολίτες νὰ σκοτώνουν τοὺς συμπολίτες τους. Ἐτσι, ἡ ἱστορία κατέγραψε μιὰ γενοκτονία 800.000 ἀνθρώπων μέσα σὲ 100 ἡμέρες.

Ἡ πανηγυρικὴ νίκη τοῦ Οὔγκο Τσάβες στή Βενεζουέλα τὸ 1998 πραγματοποιήθηκε μὲ ἐκλογὰς, τὶς ὁποῖες κέρδισε ἔχοντας παλλαϊκὴ ὑποστήριξι ἀπὸ τὰ φτωχὰ στρώματα τῶν πολιτῶν. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα ὅμως ἀπέδειξε ὅτι μετὰ τὴ νίκη του συγκέντρωσε τὴν ἐξουσία, περιορίσε τὶς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ του καὶ ὀδήγησε τὴ χώρα του σὲ οἰκονομικὴ κατάρρευσι καὶ ἀπολυταρχισμό.

Σταματῶ ἐδῶ, διότι «ἐπιλείπει με γὰρ διηγούμενον ὁ χρόνος» (Ἐβρ. ια', 32) παραδείγματα καὶ ἱστορικὰ γεγονότα πὺν ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ κάποιες φορὲς δὲν βρέθηκε, τελικῶς, στή σωστὴ πλευρὰ τῆς ἱστορίας καὶ φυσικὰ δὲν ἐκπροσωποῦσε αὐτὸ πὺν λέμε Vox Dei (φωνὴ Θεοῦ).

Ἐπανέρχομαι στὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ διευκρινίζω ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία, ὡς πλήρωμα, κλῆρος καὶ λαὸς μαζί, ὡς Σῶμα Χριστοῦ, εἶναι ἡ μόνη πὺν μπορεῖ νὰ ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως. Ἐφόσον, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία κατέχει τὴν ἀλήθεια διὰ τοῦ

πληρώματος κλήρου και λαού τίθεται αυτονόητα τὸ ἐρώτημα: Πῶς ἡ Ἐκκλησία ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἀλήθεια; Πῶς θὰ μάθουμε τὴ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ποὺ θὰ ἀναζητήσουμε τὴ σωστὴ ἐρμηνεία καὶ προσέγγιση τῶν συγχρόνων προκλήσεων καὶ προβλημάτων; Ἡ γὰρ νὰ τὸ θέσω διαφορετικὰ: Αὐτὸ τὸ “Vox Populi” ποὺ μπορούμε νὰ τὸ συναντήσουμε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ;

Τὴν ἀπάντηση στὰ παραπάνω ἐρωτήματα τὴν καταθέτουν οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων διὰ τῶν ἱερῶν Κανόνων καὶ διαχρονικῶς ἡ διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὴ σοφία τῆς πατερικῆς Θεολογίας μοιράζομαι μαζί σας μία ἀπάντηση στοὺς ἀνωτέρω προβληματισμοὺς ἐρανίζομενος τὸν σοφὸ λόγο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ἡ «Ἐκκλησία γὰρ συστήματος καὶ συνόδου ἐστὶν ὄνομα», δηλαδή «Ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται ὡς μιὰ συνεχὴς σύνοδος». Ἀντὶ ἄλλου σχολιασμοῦ στὴν παραπάνω ἀπόφαση τοῦ μεγάλου Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας θὰ προσκομίσω τοὺς εὐστοχούς λόγους τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριάρχου, τοὺς ὁποῖους μάλιστα ἐξεφώνησε κατὰ τὴν πρώτη Πανοηγυρικὴ Συνεδρία τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας. Εἶπε ὁ Παναγιώτατος κατὰ τὴν εὐσημο ἐκείνη ἡμέρα: «Ἡ συνοδικὴ διακυβέρνησις τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας συνιστᾷ τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀγιοπνευματικὴν ὁδόν, ἣτις καθηγήσθη ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ συνειδήσει, διὰ πλήθους ἱερῶν κανόνων καὶ ἀποφάσεων Τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ συνόλου τῆς μακραίωνος καὶ ἀδιαστάτου πράξεως τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Ὅσάκις ἐν τῇ ἱστορικῇ διαχρονίᾳ παρατηρεῖται ἔκπτωσις τῆς συνοδικῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦτο ὑποδηλοῖ παρακμὴν, φалκίδευσιν τῶν ἀληθῶν ἐκκλησιαστικῶν κριτηρίων καὶ στρέβλωσιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου».

Βεβαίως, κατὰ τὴν ἀστασίαστη μαρτυρία τῶν πηγῶν, στὶς Συνόδους μετέχουν μόνον οἱ Ἐπίσκοποι ἢ κατ’ ἐξαίρεση κληρικοὶ ὡς ἐκπρόσωποι τῶν Ἐπισκόπων τους, ἀλλὰ, σὲ κάθε περίπτωση, ὡς ὀργανικὰ μέλη τῆς Συνόδου θεωροῦνται οἱ Ἐπίσκοποι καὶ τοῦτο, διότι ὁ Ἐπίσκοπος εἶναι ὁ προεστὼς καὶ πρόεδρος τῆς Εὐχαριστίας καὶ ἄρα ἐνσαρκώνει καὶ ἐκφράζει τὴν ἐνότητα τῆς ὑπ’ Αὐτὸν Τοπικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνία μὲ τις ἄλλες Ἐκκλησίες. Ἡ βαθύτατα θεολογικὴ αὐτὴ ἀρχὴ εἶναι ποὺ καθιερώνει στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπικὴ σύνθεση τῶν Συνόδων. Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε τὴν κεφαλαιώδους σημασίας ἐκκλησιολογικὴ καὶ κανονικὴ διάσταση ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι δὲν συμμετέχουν στὶς συνόδους μόνον ὡς φορεῖς τῆς πληρότητος τῆς Ἀρχιερωσύνης τους - σὲ ἓνα εἶδος συλλογικοῦ ὀργάνου ἔκφρασης τῆς αὐθεντίας τῶν Ἐπισκόπων - ἀλλὰ μετέχουν ὡς οἱ ὀρατὲς κεφαλῆς τοῦ Σώματος τῆς Τοπικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως προείπαμε, τῆς ὁποίας τὸ φρόνημα καὶ τὴν κοινὴ συνείδηση καλοῦνται νὰ καταθέσουν ἐν Συνόδῳ. Γιὰ νὰ τὸ θέσω κάπως σχηματικά, οἱ Ἐπίσκοποι μετέχουν τῆς συνόδου ὄχι ὡς «πρόσωπα» ἀλλὰ ὡς ἐκπρόσωποι, «ὡς ἐκ προσώπου» τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἐπισκοπῆς τους.

«Κάθε ἄλλη πρακτικὴ, κάθε ἀλλαγὴ τῆς ἐπισκοπικῆς δομῆς καὶ σύνθεσης τῆς συνόδου, προωθεῖ τὴν ἐξατομίκευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ἀλλοιώνει τὸ κοινοτικὸ ἦθος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας» καὶ δυστυχῶς, καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ ἀλλοίωσις τοῦ συνοδικοῦ φρονήματος μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ τὶς μεικτὲς συνόδους, τὶς κληρικολαϊκὲς δηλαδή συνελεύσεις, ὅπου πλὴν τῶν Ἐπισκόπων ἀποφασιστικὴ ψῆφος, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχιερέων ἔχουν καὶ ἕτεροι κληρικοὶ, ἀκόμη καὶ λαϊκοί. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ κληρικοὶ ἢ καὶ οἱ λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι μιᾶς Τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἐφόσον ἔχουν δικαίωμα ἰσότητος πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους ψήφου, μπορούν νὰ ψηφίσουν διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπό τους, γεγονὸς ποὺ ὁδηγεῖ στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς Τοπικῆς Ἐκκλησίας.

Ἄν, λοιπόν, ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα, ἂν δηλαδή οἱ ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας διακανονίζονται ἀπὸ τὶς Συνόδους, τὸ εὐλόγο ἐρώτημα ποὺ ἀναφύεται εἶναι «μὲ ποιά κριτήρια θὰ διακρίνει ἡ Ἐκκλησία τὴ φωνὴ τοῦ λαοῦ»; Καὶ ἀκόμα, «εἶναι πάντα τόσο

ξεκάθαρη ή φωνή τοῦ λαοῦ, ὅσο ἦταν στὴν περίπτωση τοῦ Μεδιολάνων Ἀμβροσίου καὶ τοῦ Δορυλαίου Εὐσεβίου ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχή»; Σίγουρα ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι μονοσήμαντη καὶ εὐδιάκριτη· χωρὶς νὰ ὑπείσέλθω σὲ ἀχρείαστες λεπτομέρειες καὶ κουραστικὴ περιπτωσιολογία, ὑπογραμμίζω δύο βασικὲς ἐκκλησιολογικὲς ἀρχές. Πρῶτον, ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως δὲν ἐκφράζεται «οὔτε ἀπὸ διασκορπισμένους ἰδιώτες, μοναχοὺς, θεολόγους, πρεσβυτέρους, διακόνους ἢ αὐτονομημένους ἐπισκόπους, οὔτε καὶ ἀπὸ ομάδες μοναχῶν, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, διότι ὅλα αὐτὰ τὰ ἄτυπα ἐκκλησιαστικὰ σώματα δὲν ἀποτελοῦν Ἐκκλησία ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον μορφώματα ἐκκλησιαστικότητος». Καὶ δεύτερον, ποτὲ ἡ Ἐκκλησία δὲν υἱοθέτησε τὴ λογικὴ τῶν ἀριθμῶν, διότι αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι σὲ ἱστορικὲς περιόδους, ποὺ ἡ πλειοψηφία εἶχε προσχωρήσει στὴν αἵρεση καὶ τὴν κακοδοξία, ἡ Ἐκκλησία θὰ ὀφείλε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν ἄποψη τῶν πολλῶν. Οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι ποτὲ δὲν ἐκδέχονται τὴν κοινὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ κριτήρια ποσοτικά. Ἡ καθολικότητα τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι μέγεθος ἀριθμητικὸ καὶ ἐπομένως, «καμμία πλειοψηφία δικανικοῦ τύπου ἢ πλειονοψηφικοῦ ἀθροίσματος δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει κριτήριο αὐθεντίας καὶ ἀλήθειας» γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Νομίζω ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπισήμανση περὶ τῆς λογικῆς τῶν ἀριθμῶν θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ κάνουμε μία ἀκόμα χρήσιμη διάκριση ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ ποὺ ἤδη ἀναφέραμε ὡς *Vox Populi* (φωνὴ λαοῦ) καὶ ἐνὸς κοινωνικοῦ μεγέθους, τὸ ὁποῖο σχηματικῶς ἀποκαλοῦμε «κοινὴ γνώμη», καὶ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μοιάζει μὲ τὴν *Vox Populi* ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ διαφοροποιεῖται θεμελιωδῶς κατὰ τὴν οὐσία του. Ἡ πρώτη καὶ βασικὴ διαφορὰ, ἥδη ἐλέχθη. Ἡ «κοινὴ γνώμη» εἶναι πάντοτε μέγεθος ἀριθμητικὸ, ποσοτικὸ καὶ ἄρα μετρήσιμο. Ἐξ ἀντιθέτου, ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι πάντοτε μέγεθος ἀριθμητικὸ καὶ ποσοτικὸ. Ἀκόμη, ἡ «κοινὴ γνώμη» διαμορφώνεται καὶ μεταβάλλεται ταχύτατα καί, μάλιστα, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς καταγιγιστικῆς ἐπικαιρότητας, ὅπως ἀναφέραμε χαρακτηριστικὰ μὲ τὸ παράδειγμα τῆς ραδιοφωνικῆς προπαγάνδας τοῦ λαοῦ τῆς Ρουάντα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ συνείδηση τοῦ λαοῦ, διαμορφώνεται συνήθως σὲ μιὰ χρονοβόρα καὶ μακρόσυρτη καὶ ὄχι πάντα γραμμικὴ διαδικασία καὶ σίγουρα δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν κοινὴ γνώμη, τῆς ὁποίας ἀποτύπωση, ἔστω καὶ βραχυπρόθεσμη, ἀποτελοῦν οἱ δημοσκοπήσεις. Βεβαίως, ἂν θέλουμε νὰ εἴμαστε ἀντικειμενικοὶ καὶ ἐπιστημονικὰ ἀκριβεῖς ὑπάρχουν πάρα πολλές ἀντιρρήσεις στὸ ἂν τελικῶς «κοινὴ γνώμη» εἶναι αὐτὸ ποὺ μετροῦν τὰ ἱνστιτοῦτα δημοσκοπήσεων μὲ κατευθυνόμενες ἐρωτήσεις, ἀλλὰ αὐτὸ θαρρῶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μιᾶς ξεχωριστῆς διάλεξης, ποὺ θὰ πρέπει νὰ δώσει κάποιος περισσότερο εἰδήμων σὲ σχέση μὲ τὸν ὁμιλοῦντα.

Θεωρῶ πάντως ὅτι αὐτὴ ἡ ψευδαίσθηση ὅτι ἡ «κοινὴ γνώμη» ταυτίζεται πάντοτε μὲ τὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δημιουργεῖ πάρα πολλὰ προβλήματα, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ὑπερτροφικὴ καὶ ἐξωθεσμικὴ ἔκφραση τῆς «κοινῆς γνώμης» πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὶς δημοκρατικὲς διαδικασίες, πρᾶγμα ποὺ ὠθεῖ τὴν κοινωνία σὲ μιὰ ὀχλοκρατία, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ περιστολὴ τῆς ἐλεύθερης ἔκφρασής της μεταμορφώνει τὸ Κράτος σὲ καθεστῶς καὶ μάλιστα ἀπολυταρχικὸ.

• **Διαδίκτυο. Παραφωνίες καὶ παράτιτλα.**

Ἐμεῖς συνεχίζουμε μελετώντας τὰ δεδομένα τῆς φωνῆς τοῦ λαοῦ στὸ διαδίκτυο, τὸ ὁποῖο, σὲ ὅλες του τὶς ἐκφάνσεις, ἔχει εἰσβάλει στὴν καθημερινότητά του σύγχρονου ἀνθρώπου καὶ ἀπειλεῖ νὰ κυριαρχήσει σὲ κάθε τομέα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Ἀνέφερα τὸν περασμένο Σεπτέμβριο, στὴ Σύναξη τῆς Ἱεραρχίας τοῦ Πανσέπτου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὅτι ἡ Τεχνητὴ Νοημοσύνη εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἡ ὁποία ἤρθε καὶ δὲν θὰ φύγει. Θὰ πρέπει, λοιπόν, νὰ μάθουμε νὰ ζοῦμε μὲ αὐτὴν τὴ νέα πραγματικότητα. Προφανῶς, ἡ σφαῖρα τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς πίστεως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μείνει ἀλώβητη ἀπὸ αὐτὴν τὴ νέα

κατάσταση. Η βιβλιογραφία για τη σχέση διαδικτύου και θρησκείας είναι πια άπέραντη και δεν καταλείπεται ούδεμία αμφιβολία ότι το διαδίκτυο επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος του καιρού μας θρησκεύεται. Από σχετική έρευνα μάλιστα, του έγκριτου Αμερικανικού Ίνστιτούτου Pew Research Center προκύπτει ότι το 67% των “religion surfers”, των «θρησκευομένων του διαδικτύου», έχουν αναζητήσει πληροφορίες σχετικές με την δική τους θρησκευτική παράδοση, ενώ το 62% πιστεύει ότι στο διαδίκτυο υπάρχει υλικό που προάγει την άνεκτικότητα στη θρησκευτική ετερότητα. Τελικώς, το διαδίκτυο είναι ο ιδανικός χώρος για να ευδοκιμήσουν νέοι κόσμοι, που μειώνουν τις άβειαιότητες του ανθρώπου. Το διαδίκτυο δεν σκοτώνει τη θρησκεία, σίγουρα όμως, αλλάζει δραματικά τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος σχετίζεται με αυτήν, μειώνοντας τις δεσμεύσεις σε παραδοσιακά και αποκλειστικά σχήματα και προάγοντας μια περισσότερο «πλουραλιστική» προσέγγιση.

Παρά τα ένδεικτικά στοιχεία των έρευνών που παρουσιάστηκαν και δείχνουν μια ενίσχυση της θρησκευτικής άνεκτικότητας στο διαδίκτυο, υπάρχει, όπως πάντοτε, και η άλλη πλευρά. Στα καθ’ ἡμᾶς, δηλαδή στο έλληνόφωνο διαδίκτυο, παρουσιάζεται μία μερίδα πιστών - οι οποίοι μάλιστα αυτοπροσδιορίζονται και ως ακραιφνῶς ὀρθόδοξοι - οι οποίοι, πιστεύοντας ότι είναι κάτι ανάμεσα στον προφήτη Ἡλία που διέταξε τη σφαγή των ιερέων του Βαάλ και του αγίου Μάρκου Ἐπισκόπου Ἐφέσου, του Εὐγενικοῦ, ο οποίος δεν υπέγραψε τον ὄρο της Ἐνώσεως της Συνόδου της Φεράρας-Φλωρεντίας, έχουν αποδυθεῖ σ’ ἓναν ἀνηλεῆ πόλεμο κατὰ Προκαθημένων, Ἐπισκόπων, κληρικῶν, μοναχῶν και λαϊκῶν ἀκόμη, ἀλλὰ και πρὸς κάθε θεσμικὴ ἔκφανση της Ἐκκλησίας, ὅπως εἶναι τὰ διάφορα συνοδικὰ ὄργανα. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ νομίζοντας ὅτι ἐκφράζουν τὴ φωνὴ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἢ ἀκόμα χειρότερα τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ἐκστομίζουν ἀκατονόμαστες κατηγορίες, ἐνίοτε και ὕβρεις μετὰ τὸ πρόσχημα τῆς δῆθεν ὁμολογίας τῆς Πίστεως και τῆς ὑπερασπίσεως τῶν ὁσίων και ἱερῶν, πού οἱ ταγοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν, κατὰ τὴν ἄποψή τους, ἐκποιήσει.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς βεβαίως, ἡ Ἐκκλησία διὰ στόματος τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου προειδοποιεῖ ὅτι ὅσοι ἐπιχειροῦν τὴν κατασυκοφάντησιν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων εἶναι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι: *«τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθως καὶ συκοφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουνσιν, οὐδὲν ἕτερον, ἢ χραίνειν τὰς τῶν ιερέων ὑπολήψεις, καὶ ταραχὰς τῶν εἰρηνευόντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες»*. Καὶ τοῦτο, διότι *«Οὐκ ἐπαύσατο ποτὲ ὁ πολέμιος ἡμῶν Σατὰν διὰ συκοφαντίας μολύνων τὰς ὑπολήψεις τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ μᾶλλον τῶν ἐπισκόπων»*, κατὰ τὸ σχόλιο τοῦ Βαλσαμῶνος, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸν 12^ο αἰ. καὶ ὁ ὁποῖος, ἀδυνατῶ νὰ φανταστῶ σὲ ποῖο σχολιασμὸ θὰ προέβαινε ἂν ζοῦσε στὴν ἐποχὴ μας καὶ διεπίστωνε τὸ μίσος πὺ ἐχει κατακλύσει τὸ διαδίκτυο, τὸ ὁποῖο δηλητηριάζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀλλὰ καί, ἐν γένει, τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Διότι, γιὰ νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ δὲν διαθέτουμε τὴν ἀποκλειστικότητα σὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Ὅποιοδῆποτε πρόσωπο κινεῖται στὴ δημόσια σφαῖρα, ἔχει βρεθεῖ κάποια στιγμή ἢ βρίσκεται ἐξακολουθητικῶς στὸ «μάτι τοῦ κυκλώνα» τῆς συκοφαντίας.

Βεβαίως, ὅλοι τὸ γνωρίζουμε ὅτι ἡ συκοφαντία εἶναι ἡ δύναμις τῶν δειλῶν, ὅλων αὐτῶν πὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὸ πληκτρολόγιο καὶ πολεμοῦν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, μετὰ ἀνώνυμους καὶ κρυφοὺς λογαριασμοὺς στὰ μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης, διότι πίσω ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία τοῦ διαδικτύου, νιώθουν ἰσχυροὶ, κυρίως μάλιστα, ὅταν καταφέρονται ἐναντίον δημοσίων καὶ θεσμικῶν προσώπων. Μέσα στὸ ἴδιο πνεῦμα κινοῦνται καὶ αὐτοὶ οἱ ὅποιοι ἐπικαλούμενοι, δῆθεν, λόγους πίστεως ἢ ἀντίστοιχα τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, ἀσκοῦν κριτικὴ μόνο ἀρνητικὴ, στοχευμένη καὶ κακοπροαίρετη. Κριτικὴ δηλαδή πὺ δὲν οἰκοδομεῖ ἀλλὰ καταστρέφει. Αὕτῃ ἡ στάσις βέβαια, φανερώνει ὅχι μόνο μιὰ φοβερὴ οἷση καὶ ὑψηλοφροσύνη, ἢ ὁποία βαπτίζεται ζῆλος ἢ δικαίωμα στὸ δημόσιο λόγο, ἀλλὰ ἐπιπλέον ἀποδεικνύει ὅτι στὸ βάθος ὑπάρχουν τεράστια συμπλέγματα καὶ διαταραχὲς τοῦ ψυχισμοῦ

καὶ συνάμα ἀπουσία πνευματικῆς ζωῆς, δηλαδή ζωῆς καὶ κοινωνίας μετὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Του. Καὶ ἐφ’ ὅσον ἡ ὑπαρξὴ τους δὲν νοηματίζεται ἀπὸ τὸν Χριστό, κάπως πρέπει τὸ ὑπαρξιακὸ αὐτὸ κενὸ νὰ πληρωθεῖ. Ὅταν δὲν ζῶ μετὰ πληρότητα τῇ δικῇ μου ζωῇ, τότε ἀρχίζω νὰ ἀσχολοῦμαι μετὰ τὶς ζωὲς τῶν ἄλλων. Ὅταν δὲν ζῶ μετὰ πληρότητα τῇ δικῇ μου ζωῇ, τότε ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ ἕναν ἐχθρὸ γιὰ νὰ ὑπάρξω, ἀντὶ τὸ νόημα ζωῆς ὅταν ἔχω κάποιον ἀπέναντί μου νὰ πολεμήσω καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει κάποιος ἐχθρὸς γιὰ νὰ συγκρουσθῶ μαζί του, πρέπει νὰ τὸν κατασκευάσω, διότι χωρὶς ἐχθροὺς θὰ ἀπομείνω νὰ ἀναρωτιέμαι σὰν τὸν Καβάφη:

«Καὶ τώρα τί θὰ γένουμε χωρὶς βαρβάρους.

Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μιὰ κάποια λύσις».

• ***“O tempora! O mores!”- Ἐπικίνδυνες παραμορφώσεις.***

Δυστυχῶς, ἡ πραγματικότητα τοῦ Διαδικτύου δὲν εἶναι δι’ ὅλου ποιητικὴ. Τὸ φαινόμενο τῶν συκοφαντικῶν ἐπιθέσεων, τῶν χυδαίων ὕβρεων, τῶν ἀνυπόστατων κατηγοριῶν μετὰ τὶς πιὸ ἀπίθανες ἀφορμὲς ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ μιὰ πραγματικὴ καὶ ἀνεξέλεγκτη μάστιγα. Ἐτσι ἔχει δημιουργηθεῖ τὸ φαινόμενο τῶν “haters” τοῦ διαδικτύου –«ἄνθρωποι ποὺ μισοῦν», ἴσως εἶναι μιὰ ἀπόδοση τοῦ ὅρου στὰ ἑλληνικά- ἐφόσον στὶς ἀναρτήσεις τους ἐκφράζουν συστηματικὰ ἀρνητικότητα, εἰρωνεία καὶ ἐπιθετικότητα. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν “haters” εἶναι ὅτι προσβάλλουν ἢ ὑβρίζουν χωρὶς λόγο καὶ μετὰ πρόφαση τὴν καλόπιστη κριτικὴ. Χλευάζουν καὶ γελοιοποιοῦν, κάνοντας τοξικὰ καὶ κακεντρεχῆ σχόλια γιὰ νὰ προκαλέσουν. Στοχοποιοῦν ἐπανειλημμένως κάποιον πρόσωπο (cyberbullying) καὶ ἐνεργοῦν μετὰ ἀνωνυμίας ἢ ψευδώνυμο. Διακατέχονται ἀπὸ ἀνασφάλεια καὶ φθόνον. Ἐπιθυμοῦν νὰ ἐλκύσουν τὴν προσοχὴ τῶν ἄλλων. Κυνηγοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ἀνωτερότητος, γι’ αὐτὸ καὶ ἐλέγχουν κακόπιστα θεσμικὰ καὶ ὑψηλόβαθμα δημόσια πρόσωπα. Ἐπιδιώκουν νὰ ἐπιβάλλονται καὶ ἐνθαρρύνονται ἀπὸ τὸ λεγόμενο ἀνώνυμο θάρρος (δηλαδή γράφουν πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἔλεγον πρόσωπο πρὸς πρόσωπο) καὶ ἀσφαλῶς ἔχουν ἑλλειψη παιδείας καὶ ἐνσυναίσθησης. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις, μάλιστα, οἱ “haters” εἶναι καὶ ψυχικῶς διαταραγμένες προσωπικότητες. Ἀσφαλῶς σὲ ὅλα αὐτὰ συντελεῖ ὅχι μόνον ἡ τεράστια ἀνάπτυξη τοῦ διαδικτύου καὶ ἡ μαζικὴ συμμετοχὴ τῶν ἀνθρώπων στὰ, λεγόμενα, μέσα κοινωνικῆς δικτυώσεως ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπουσία ἀποτελεσματικοῦ ρυθμιστικοῦ πλαισίου ποὺ νὰ περιορίζει ἢ νὰ ἐλέγχει τὸ φαινόμενο. Ὅλα αὐτὰ κάνουν τὸ πρόβλημα νὰ μοιάζει ἀκόμη μεγαλύτερον καὶ τὶς προοπτικὲς ἀνάσχεσής του, μᾶλλον, δυσδιάκριτες. Δὲν ξέρω ἂν αὕτη εἶναι μιὰ ἀπαισιόδοξη θέασις τῆς πραγματικότητος, σίγουρα ὅμως εἶναι ἀρκετὰ ρεαλιστικὴ.

Βεβαίως, ἡ Ἐκκλησία δὲν πορεύεται στὴν ἐγχερὴν προοπτικὴ τῆς μετὰ τὸν ρεαλισμὸ -οὔτε ἀσφαλῶς μετὰ τὴν οὐτοπία- ἀλλὰ προσηλωμένη στὴν ἐσχατολογικὴ αἰσιοδοξίαν τῶν λόγων τοῦ Κυρίου: «ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς», (Μτ. 16, 18). Τοῦτο, ἀσφαλῶς, δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἐθελουφλοῦμε καὶ νὰ ἀφήνουμε τὴν σήψη νὰ ἐπεκτείνεται, ἀντιθέτως χρειάζεται ἐγρήγορση ἀλλὰ καὶ συνειδητοποίησις τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ βάθους τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ διαμάχη, ἀπὸ τὶς πολλὰς ποὺ ὑπῆρξαν, μέσα στὴν Ἐκκλησίαν ἀλλὰ μιὰ νεοφανὴς κατάστασις, πραγματικότητα, ἐνδεχομένως καὶ αἵρεσις, ποὺ δυναμιτίζει τὴν ἐνότητά τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπειλεῖ νὰ διαβρώσει τὸ ἥθος τῶν πιστῶν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι ἐσχατολογικὸ καὶ ὅχι κοσμικόν. Τὸ ἴδιον, βεβαίως, μπορεῖ νὰ συμβεῖ καὶ κατ’ ἀναλογίαν στὸ δημοκρατικὸ φρόνημα τῶν ἀνθρώπων ἂν οἱ κρίσεις ἐργαλειοποιηθοῦν καὶ ἂν τὰ πρόσωπα στοχοποιηθοῦν μεθοδευμένα καὶ ἐντατικὰ ἀπὸ τὸ διαδίκτυον.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα τίθεται, τὸ ὀχληρὸ ἐρώτημα: Ἀλλοιώνεται τὸ ἥθος καὶ ἡ ποιότητα τῆς Δημοκρατίας ὅταν τὰ παιδιά μας μεγαλώνουν σὲ ἕνα περιβάλλον ποὺ συνεχῶς ἀρνεῖται,

υβρίζει, συκοφαντεί και εξουθενώνει τοξικά θεσμούς και πρόσωπα; Αλλοιώνεται το δημοκρατικό φρόνημα όταν σήμερα μεγάλο μέρος των διαδικτυακών σχολιασμών προέρχεται από τους “haters”; Αν θεωρήσουμε ότι οι “haters” έχουν καταφέρει, κάποιες φορές να διαβρώσουν, τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και εκφράζονται και, επομένως, αποφασίζουν οι πολίτες, τότε φαίνεται να υπάρχει πρόβλημα. Μπορεί παραδοσιακά οι “haters” να μην απειλούν άμεσα τη δημοκρατία ή το Σύνταγμα μιᾶς χώρας με την έννοια της παρεμβάσεως σε έκλογικές διαδικασίες, όμως διαβρώνουν την ποιότητα του λόγου και τη συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο· δημιουργούν κλίμα φόβου και σιωπῆς, αφού κάποιοι πολίτες εξ αιτίας τους διστάζουν να εκφράσουν την άποψή τους στο διαδίκτυο, γιατί θα δεχθούν επιθέσεις, ειρωνείες και δημόσιο εὐτελισμό· σπέρνουν πόλωση και διχασμό, αφού συνήθως είναι ἀπέναντι σε ὅλα (εἶναι ἀντί)· ὑπονομεύουν τὸ δημόσιο διάλογο με φωνές που θολώνουν· δημιουργούν θόρυβο χωρίς λογική επιχειρηματολογία· παραπληροφορούν με ψευδεῖς εἰδήσεις και θεωρίες συνωμοσίας ἢ με διαστρέβλωση τῶν γεγονότων· και, τέλος, στοχοποιούν πρόσωπα· και όταν τὰ κάνουν ὅλα αὐτά, τότε ναι, ἔχουμε μιὰ φτωχότερη και ρηχὴ δημοκρατία και μιὰ λαϊκὴ βούληση βασισμένη στὸ ψέμα, στὴν παραπληροφόρηση και στὴν προπαγάνδα. Τότε ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ (Vox Populi) δὲν εἶναι φωνὴ τοῦ Θεοῦ (Vox Dei) ἀλλὰ μετατρέπεται σὲ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Ἄν και ὁ Θεὸς δὲν ὀργίζεται ἀλλὰ ἀναφέρομαι, ὅπως καταλαβαίνετε, σὲ μιὰ παράφραση τοῦ θυμόσοφου λαοῦ μας ποὺ λέει: «Φωνὴ λαοῦ, ὀργὴ Θεοῦ».

- ***Εὐχαριστήριοι ἀποφώνησις.***

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ μοιραστῶ μαζί σας κάποια στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπολύτως ἐνθαρρυντικά και αἰσιόδοξα. Οἱ λεγόμενοι “haters,” ποὺ φαίνεται νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὴ φωνὴ τοῦ διαδικτύου, εὐτυχῶς εἶναι οἱ λίγοι. Σύμφωνα με πολλές κοινωνιολογικές και ψυχολογικές μελέτες, μόλις τὸ 1 ἕως 5 % τῶν χρηστῶν τοῦ διαδικτύου εἶναι τοξικὸ και παράγει μισαλλόδοξο περιεχόμενο. Αὐτὸ τὸ ποσοστὸ δυστυχῶς εἶναι ὑπερδραστήριο στὰ μέσα κοινωνικῆς δικτυώσεως και παράγει δυσανάλογα μεγάλο ὄγκο ἀναρτήσεων και σχολιασμῶν με ἀρνητικὸ περιεχόμενο, εἶναι συχνὰ ὀργανωμένο, ἔχει, ὅπως εἴπαμε, ἐπιθετικὸ χαρακτήρα και στοχεύει στὸ νὰ ἐκφοβίσει τοὺς ὑπολοίπους ἢ και νὰ τοὺς φιμώσει.

Ὡστόσο, ἡ πλειοψηφία, δηλαδή τὸ 70-90%, εἶναι σιωπηλὴ και δὲν συμμετέχει ἐνεργὰ σὲ σχόλια ἢ ἀντιπαραθέσεις. Αὐτὸ τὸ κοινὸ ὀνομάζεται «σιωπηλὴ πλειοψηφία» (silent majority) ἢ «παθητικὸ κοινὸ». Πολλοὶ σιωποῦν ἀπὸ φόβο διότι δὲν ἀντέχουν τὴ φθορὰ τοῦ διαδικτυακοῦ διασυρμοῦ. Ἄλλοι σιωποῦν ἀπὸ ἀδιαφορία ἢ ἐπειδὴ, πιστεύουν ὅτι δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ μιλήσουν και νὰ ἐμπλακοῦν σὲ ἕναν τοξικὸ ψηφιακὸ διάλογο, με ἕναν διαλεγόμενο ἐταῖρο ὁ ὁποῖος εἶναι γεμάτος φθόνου και δὲν πρόκειται νὰ πεισθεῖ περὶ τῆς ἀντιθέτου ἀπόψεως. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἀνιχνεύσουμε κατ’ ἀκρίβειαν τὴ φωνὴ τοῦ λαοῦ (Vox Populi) στὸ διαδίκτυο, διότι ἐκεῖ ἐπικρατεῖ περισσότερο ὁ θόρυβος ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ φωνασκοῦσα μειονότητα παρὰ ἡ ἀλήθεια ἢ ὁποῖα δὲν ἐκφράζεται ἀπὸ τὴ σιωπῶσα πλειονότητα.

Πιστεύω ὅτι ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀπευθυνθοῦμε σήμερα σὲ ὅλα τὰ δημόσια πρόσωπα, εἴτε αὐτὰ εἶναι πολιτικά εἴτε ἀκαδημαϊκά εἴτε ἐκκλησιαστικά, και νὰ τοὺς προτρέψουμε νὰ μὴν ἀναλώνονται, νὰ μὴν ἀναλωνόμαστε - βάζω και τὸν ἑαυτὸ μου μέσα - και νὰ μὴν καταναλώνουμε ἀνθρώπινη ἐνέργεια, προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσουμε ἢ νὰ κατανοήσουμε τὰ τοξικὰ σχόλια τοῦ διαδικτύου. Ἀντ’ αὐτοῦ θὰ ἦταν ὠφέλιμο και λυσιτελὲς και γιὰ τὴν Ἐκκλησία και γιὰ τὴν κοινωνία και γιὰ τὴ δημοκρατία, νὰ ἀσχοληθοῦμε ὅλοι οἱ τὰ κοινὰ

φέροντες με την πλειοψηφία. Και ξέρετε ποιά είναι η πλειοψηφία;

«Μια μεγάλη μάστιγα της εποχής μας είναι η μοναξιά, η οποία αγγίζει εκατομμύρια συνανθρώπους μας δίχως εξαιρέσεις. Μικροί και μεγάλοι, πλούσιοι και φτωχοί, άσημοι και διάσημοι, άρχοντες και αρχόμενοι, όλοι μας είχαμε κάποτε, κάποια έμπειρία μοναξιάς. Βέβαια, η πιο σκληρή μοναξιά δεν είναι όταν είσαι μόνος αλλά όταν, ενώ βρίσκεσαι ανάμεσα σε πολλούς ανθρώπους, αίσθάνεσαι μόνος. Η πιο σκληρή μοναξιά είναι όταν είσαι με κάποιο πρόσωπο αλλά δεν μπορείς να μιλήσεις ελεύθερα ή όταν λές ένα απλό και εύκολο «καλά είμαι» για να μη σε ρωτήσουν κάτι παραπάνω. Η πιο σκληρή μοναξιά είναι όταν ενώ βρίσκεσαι σε μια σχέση, δεν αίσθάνεσαι το «μαζί» ή το «έμεϊς». Αίσθάνεσαι ότι βρίσκεσαι εκεί για να καλύψεις κενά και ανάγκες χωρίς όμως να βιώνεις το αίσθημα της πληρότητας. Κυρίως και πρωτίστως όμως, η πιο σκληρή μοναξιά είναι όταν βιώνεις την καθημερινότητά σου χωρίς τον Θεό».

Η πλειονότητα του λαού μας είναι αυτοί που βασανίζονται από μοναξιά. Αν καταφέρουμε να μιλήσουμε στις καρδιές αυτών των ανθρώπων για να τους ενεργοποιήσουμε, τότε θα αλλάξουν πολλά και σίγουρα η ύγιής φωνή θα διαχυθεί στο διαδίκτυο και θα υπάρξει και εκεί η φωνή του λαού. Ο λαός μας λέει ότι: «το κακό θεριεύει όταν οι καλοί άνθρωποι δεν κάνουν τίποτε». Ξέρετε, υπάρχουν πολλοί καλοί άνθρωποι που δεν κάνουν τίποτε. Η αδράνεια της σιωπηλής πλειοψηφίας είναι τελικώς που επιτρέπει στους λιγοστούς του διαδικτύου να διαμορφώνουν εικόνα για την Εκκλησία και τη Δημοκρατία, η οποία όμως δεν είναι αληθινή.

Η Εκκλησία δεν απειλείται από διωγμούς. Η Δημοκρατία αντιστοίχως δεν απειλείται από δικτάτορες ή όπλα. Τόσο το εκκλησιαστικό όσο και το δημοκρατικό φρόνημα όμως απειλούνται από τη διάβρωση της ποιότητας του διαλόγου και από τη διάχυση ψηφιακής τοξικότητας. Αν αυτό το φαινόμενο δεν το αντιμετωπίσουμε ενεργά με τη θετική συμμετοχή μας στον δημόσιο διαδικτυακό διάλογο τότε κινδυνεύουμε να χάσουμε όχι το δικαίωμα να μιλούμε αλλά τη διάθεση να ακούμε.

Επιτρέψατέ μου, κλείνοντας, να σημειώσω μια σκέψη, μιᾶς και βρισκόμαστε μέσα στην αναστάσιμη περίοδο του Πεντηκοσταρίου. Οι μαθητές του Κυρίου μετά τη Σταύρωση του Διδασκάλου, κυριαρχούνται από τον φόβο, ο Αναστημένος Χριστός, τους βρίσκει πίσω από κλειστές θύρες «διὰ τὸν φόβο τῶν Ἰουδαίων» (Ιω. κ, 19), σιωπηλούς και τρομοκρατημένους απέναντι στο κατεστημένο. Τί είναι εκείνο που τους δίδει θάρρος; Ασφαλώς, ένα και μόνον· ὅ,τι πιστοποιοῦν τὸ γεγονὸς τῆς Αναστάσεως, βλέπουν τὸν Αναστημένο Κύριο και τότε συνειδητοποιοῦν τί σήμαιναν τὰ λόγια που τοὺς εἶχε πεῖ λίγο καιρὸ πρίν: «*θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*» (Ιω. ις', 33).

Αὐτὴ ἡ πίστη στὴν Ἀνάσταση εἶναι που θὰ τοὺς κάνει νὰ ξανοιχτοῦν στὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα γιὰ νὰ φέρουν τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου στὸν κόσμο, χωρὶς νὰ τοὺς φοβίζει τίποτα και κανεῖς. Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, δὲν φοβᾶται τίποτα και κανέναν, οὔτε τοὺς “haters”, οὔτε τοὺς ὑβριστές, οὔτε τοὺς συκοφάντες, διότι πιστεύει στὴν Ἀνάσταση και δὲν κρύβεται πίσω ἀπὸ κλειστές θύρες. Αὐτὸ πρέπει νὰ κάνει ὁ λαός μας, με ἀκλόνητη πίστη στὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ νὰ μὴν ὀχυρώνεται πίσω ἀπὸ κεκλεισμένες διαδικτυακές θύρες ἀλλὰ με θάρρος, παρρησία, κοσμιότητα, εὐγένεια και ἥθος νὰ ὁμολογεῖ τὴν πίστη του, και νὰ καταθέτει τὸν λόγο του γιὰ τὰ κοινά, παντοῦ και πάντα, και ἀσφαλῶς και στὸ διαδίκτυο.

Και τότε ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ θὰ εἶναι φωνὴ τοῦ Θεοῦ!

Παναγιώτατε Σᾶς εὐχαριστῶ.

Σᾶς εὐχαριστῶ ὅλους γιὰ τὴν ὑπομονή σας και τὴν προσοχή σας.

